

Wstęp

Nadużycia finansowe wywołują szereg negatywnych zjawisk zarówno w skali makroekonomicznej, jak i w działalności pojedynczych przedsiębiorstw. Z globalnego punktu widzenia podważają największą wartość, na jakiej opierają się rynki finansowe, czyli zaufanie. Jest ono podstawą funkcjonowania każdej gospodarki rynkowej. Tymczasem skandale finansowe skutecznie obniżają poziom zaufania do wszystkich mechanizmów związanych z gospodarką. Niejednokrotnie spektakularne afery doprowadziły do upadku olbrzymich przedsiębiorstw i masowych strat finansowych poniesionych przez inwestorów. Sprzyjają im błyskawicznie zmieniające się warunki prowadzenia działalności gospodarczej. Obecna sytuacja rynkowa wymusza podejmowanie szybkich i ryzykownych decyzji. Wszechobecna presja powoduje, że czasami ważniejsze jest osiągnięcie krótkoterminowych celów finansowych w przedsiębiorstwie niż zachowanie jego reputacji w dłuższej perspektywie czasu.

Skandali finansowych często dopuszczali się poważani w świecie finansów biznesmeni, którzy byli obsypywani nagrodami dla najlepszych przedsiębiorców, a prowadzone przez nich podmioty uznawano za wzorcowe. Tymczasem byli oni nie tyle biznesmenami, ile genialnymi oszustami, którzy tworzyli skomplikowane piramidy finansowe czy też beczelnie fałszowali wyniki swoich firm. Kiedy w 2001 roku wybuchła afera Enronu, okazało się, że księgowi też mogą pracować w „twórczy” sposób i kreować wyniki finansowe na niewyobrażalną skalę. Wkrótce potem instytucje nadzorujące rynki kapitałowe wprowadziły szereg regulacji prawnych mających na celu zwalczanie zjawiska oszukańczej sprawozdawczości finansowej. Jaki jest ich efekt? Z pewnością nie tak dobry, jak oczekiwano. Załamanie gospodarcze zapoczątkowane w 2008 roku w USA szybko ujawniło nową gigantyczną falę takich praktyk. Innym fenomenem wydają się piramidy finansowe. Banalne oszustwo wymyślone w 1920 roku przez Charlesa Ponziego przeżywa rozkwit. Sprzyja temu globalizacja i rosnące tempo przemian społeczno-gospodarczych, ale naiwność ludzka nadal jest zadziwiająca.

Badania prowadzone przez międzynarodowe i krajowe instytucje wyraźnie wskazują, że skala przestępstw gospodarczych nadal rośnie.

Należy przy tym jednoznacznie stwierdzić, że nadużycia finansowe były, są i będą nieodłącznym elementem funkcjonowania gospodarki rynkowej. Opiera się ona bowiem na pieniądzu, a tam gdzie jest pieniądz, pojawia się również zwykła ludzka chciwość, która wywołuje negatywne zjawiska. Z drugiej strony oczywiste jest, że nie da się wprowadzić takich regulacji prawnych, które wyeliminowałyby całkowicie ryzyko oszustw. Można je jedynie próbować ograniczać, ale ryzyko istnieje zawsze i każda organizacja jest na nie narażona. Wprowadzanie coraz bardziej szczegółowych i skomplikowanych przepisów prawnych niewiele pomoże, gdyż ostatecznie decyzja o popełnieniu (lub nie) nadużycia podejmowana jest przez konkretnego człowieka i w dużym stopniu zależy choćby od poziomu jego etyki.

Niniejsza publikacja skupia się na mechanizmach wykrywania oszustw gospodarczych w przedsiębiorstwach i zapobiegania im. Tradycyjne podejście do walki z nadużyciami finansowymi nie jest już wystarczające. Podejmowanie działań dopiero w momencie pojawienia się sygnałów świadczących o możliwym oszustwie nie przynosi pożądanych skutków. Często bowiem okazuje się, iż jest już za późno. Obecnie promuje się aktywne podejście do tych zagadnień, polegające na stworzeniu w przedsiębiorstwie świadomego systemu zwalczania oszustw, obejmującego ciągły monitoring działalności, definiowanie obszarów ryzyka i natychmiastowe podejmowanie działań korygujących. Chodzi tu o świadome zarządzanie ryzykiem oszustw, w którym ich wykrywanie jest tylko jednym z elementów całego systemu.

W rozdziale pierwszym przedstawiono ogólne zagadnienia związane z nadużyciami gospodarczymi. Zdefiniowano w nim pojęcie oszustwa finansowego i przedstawiono najpopularniejsze międzynarodowe klasyfikacje z tego zakresu. Warto zaznaczyć, że nie każde nadużycie nosi znamiona czynu karalnego w kontekście polskich przepisów prawa. Dlatego też dokonano jednoznacznej klasyfikacji i omówiono aktualny katalog przestępstw gospodarczych wynikający głównie z przepisów prawa karnego. W kolejnej części przedstawiono skutki ekonomiczne nadużyć, prezentując m.in. częstotliwość występowania oraz wymiar finansowy w skali ogólnoswiatowej. Na koniec tego rozdziału zaprezentowano stereotypy myślenia menedżerów w kontekście oszustw gospodarczych, które w znaczny sposób utrudniają skuteczną walkę ze zjawiskiem.

Rozdział drugi jest krótką lekcją historii o głośnych skandalach finansowych, które dotychczas miały miejsce w historii gospodarczej świata. Lekcja ta jest o tyle ważna, że nie wyciągnęliśmy z niej właściwych wniosków, które pozwoliłyby skutecznie zapobiegać kolejnym aferom. Pytanie zasadnicze brzmi: czy w ogóle można im zapobiec? Jak wskazano w tej części opracowania, oszu-

stwa finansowe nie są niczym nowym i historia zna ich wiele. Są pewnym znakiem naszych czasów, gdyż zmieniające się warunki otoczenia gospodarczego zdecydowanie im sprzyjają, ale często odwołują się do starych i dobrze znanych mechanizmów. W rozdziale tym przedstawiono najśłynniejszych skandalistów wszechczasów. Na szczególną uwagę zasługuje część dotycząca piramid finansowych, które okazały się najpopularniejszym nadużyciem. Opisano m.in. genezę powstania tego oszustwa oraz zaprezentowano aktualną listę największych piramid finansowych świata. Końcowa część rozdziału poświęcona została klasycznym i najśłynniejszym oszustwom występującym w ostatnim dwudziestolecu.

W rozdziale trzecim zaprezentowano ogólne mechanizmy wykrywania nadużyć. Omówiono w nim podstawowe zasady, jakie powinny być uwzględnione przy tworzeniu efektywnych systemów wykrywczych w przedsiębiorstwach, oraz główne etapy jego tworzenia. Szczególną rolę w tym systemie odgrywają tzw. sygnaliści (*whistleblowers*), którzy informują o możliwości popełnienia oszustwa. W Stanach Zjednoczonych stworzono rozległe programy wspierające ten mechanizm. Trudnym obszarem są nadużycia popełniane przez kierownictwo spółki. Odpowiedzialność za ich wykrywanie spoczywa na głównie na członkach komitetów audytu, rad nadzorczych oraz audytorach. W tym kontekście przydatna może okazać się lista symptomów popełniania takich nadużyć oparta na tzw. trójkacie oszustwa.

Kolejne dwa rozdziały przedstawiają szczegółowe metody wykrywania przypadków defraudacji składników majątkowych przedsiębiorstwa oraz fałszowania danych finansowych. W obu obszarach omówiono symptomy popełnienia danego oszustwa, techniki jego wykrywania oraz podano konkretne przykłady pochodzące z kilkunastoletniej praktyki audytorskiej autorki. Nie sposób oczywiście przedstawić całego katalogu możliwych nadużyć, dlatego też zaprezentowano najczęściej pojawiające się przypadki. Praktyczne *case studies* zdecydowanie ułatwiają analizę proponowanych metod wykrywania oszustwa.

Ostatni rozdział opracowania zawiera wytyczne w zakresie tworzenia systemów zapobiegania nadużyciom finansowym. Przedstawiono w nim główne elementy takiego systemu oraz istotę interaktywnej strategii walki z nadużyciami. Omówiono również rolę i zakres zadań przypadający dla poszczególnych organów i instytucji wchodzących w skład tzw. *corporate governance*. Szczególne znaczenie w tym kontekście mają zagadnienia związane z etyką. Badania wskazują, że propagowanie i rozwijanie odpowiedniej kultury organizacyjnej w przedsiębiorstwie przynosi wymierne rezultaty. Działania w tym wymiarze muszą być jednak jednoznaczne i konsekwentne. Odnosi się to głównie do bezpośrednich wzorców zachowań kierownictwa najwyższego szczebla lub też stosowania mechanizmów polityki „zero tolerancji”. Końcowa część rozdziału zawiera praktyczne

zestawienia (*check lists*) pozwalające na ocenę stosowanego w przedsiębiorstwie systemu prewencji i wykrywania oszustw.

Publikacja przeznaczona jest dla wszystkich osób zainteresowanych zjawiskiem nadużyć gospodarczych. Szczególnie pomocna może okazać się dla zarządów, menedżerów wyższego szczebla i dyrektorów finansowych, którzy są odpowiedzialni za skuteczne zarządzanie ryzykiem nadużyć w swoich przedsiębiorstwach. Publikacja zawiera wytyczne, w jaki sposób tworzyć takie systemy i jakie są podstawowe zasady ich funkcjonowania. Skupia się przede wszystkim na mechanizmach wykrywania oszustw i zapobiegania im. Mogą z niej również korzystać członkowie komitetów audytu, pracownicy pionu kontroli wewnętrznej, audytorzy wewnętrzni oraz biegli rewidenci, głównie w zakresie korzystania z proponowanych szczegółowych technik wykrywania przypadków defraudacji składników majątkowych oraz oszukańczej sprawozdawczości finansowej, ale również poszukiwania możliwych symptomów przestępstw popełnianych przez kierownictwo najwyższego szczebla. Publikacja może się też okazać przydatna członkom organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, którzy na co dzień zajmują się problematyką oszustw finansowych. Będzie również ciekawą lekturą akademicką.

Małgorzata Kutera